

De Rainbow Dragon en andere Naga's

Net als in veel andere culturen in Indonesië heeft een naga, een grote, mythische waterslang of draak, op Bali vaak te maken met water, leven en vruchtbaarheid.

Op de volgende pagina's zal ik een aantal kunstwerken en voorwerpen voor ritueel gebruik uit de tentoonstelling *Bali-Behind the scenes* bespreken, die allemaal op verschillende manieren met mythische slangen te maken hebben.

* Francine Brinkgreve is conservator
Insulair Zuidoost Azië van het
Nationaal Museum van Wereldculturen.

Op 13 februari 2020 opende in het Tropenmuseum in Amsterdam de tentoonstelling Bali- Behind the scenes. Hoewel deze expositie in 2018 al in Museum Volkenkunde in Leiden getoond werd, met als titel Bali- Welcome to Paradise, heeft de Balinese kunstenaar Made Bayak (geboren in 1980) voor de tentoonstelling in Amsterdam voor een belangrijke aanvulling gezorgd. In de tweede en in de laatste zaal staan de bezoekers oog in oog met twee gekroonde koppen van een grote, mythische waterslang of draak, die Made Bayak Rainbow Dragon heeft genoemd. Voor deze installatie gebruikte Made Bayak, die eigenlijk I Made Muliana heet, plastic verpakkingen in alle kleuren van de regenboog.

Plastic afval

In een interview met Made, dat we tonen in de tentoonstelling, vertelt hij dat hij zich grote zorgen maakt, omdat op Bali niet alleen de stranden, maar ook rivieren en slootjes helaas vaak bontgekleurd zijn door al het plastic afval dat zich aan de oevers ophoopt. Bali heeft geen structureel georganiseerde afvalverwerking. Na de introductie van Bali als paradijselijk eiland zien bezoekers in de tweede zaal, ‘de achterkant van het paradijs’, de Rainbow Dragon oprijzen uit het plastic afval dat op het strand ligt (afb. 1). In de laatste zaal, ‘front stage’, verschijnt de tweede kop van dit imposante dier (afb. op pag. 52). Net zoals de Rainbow Dragon is plastic afval een veelkoppig monster, een monster dat steeds meer

1. Rainbow Dragon van Made Bayak.
2. en 3. Made Bayak aan het werk bij het maken van zijn kunstwerken van plastic afval.

mensen in de bek durven te kijken. Made Bayak is bekend geworden door ‘plasticology’, kunstwerken gemaakt van plastic afval. Hij wil hiermee de aandacht vestigen op de aanslag die op de Balinese natuur en ecologie wordt gepleegd door investeerders die profiteren van het massatoe-

risme. Hij maakt op Bali dergelijke installaties vaak samen met kinderen, met de gedachte dat de mentaliteitsverandering bij hen begint. Maar op het niveau van de overheid wordt nu ook actie ondernomen. Vanaf 2 juli 2019 is op Bali een wet van kracht die plastic zakken, rietjes en piepschuim verbiedt. Hierdoor moet de hoeveelheid plastic afval die jaarlijks in zee terecht komt, met 70% afnemen.

Anantaboga en Basuki

Het meest bekend op Bali zijn twee mythische slangen, Anantaboga en Basuki, die een rol spelen in de mythe Pemuteran Mandara Giri, ‘het rondraaien van de berg Mandara’. Het is een episode uit het Adiparwa, een mythe afkomstig uit India, en via de Oud-Javaanse variant, die uit het eind van de 10de eeuw stamt, op Bali bekend geworden. Goden en demonen willen graag de onsterfelijkheidsdrank verkrijgen uit de wereldzee, die ook wel melkzee wordt genoemd. Zij besluiten om de melkzee te karnen. Vlakbij was ook een hoge berg, de Mandara berg. Slang Anantaboga trok de berg los, verplaatste hem en gooide hem in zee. God Vishnu veranderde zichzelf in een schildpad en hij ging met zijn harde schild onder de berg op de bodem van de zee liggen, zodat de berg niet wegzakte. De slang Basuki werd om de berg gewonden als karntouw. Daarop begonnen goden en demonen te trekken. Vele schatten kwamen naar boven en tenslotte kwam de onsterfelijkheidsdrank, het levenswater, in een gevleugelde pot tevoorschijn. Ook houden Anantaboga en Basuki, beiden gekronkeld om de schildpad, de kosmos in balans.

Crematieceremonie

Op Bali wordt bij een crematieceremonie het lichaam van een dode van hoge kaste vervoerd naar de crematieplaats in een grote toren, die de Mandara berg voorstelt. De schildpad is de basis van de toren, waaromheen beide slangen zich kronkelen.

Tijdens de processie wordt de toren rondgedraaid. Men zegt omdat de ziel de weg naar huis kwijt moet raken, maar het heeft ook te maken met het nieuwe leven na de dood dat door het rondraaien ontstaat, net als het levenswater ontstond door het karnen van de melkzee. Bij crematies van iemand van hoge kaste wordt een slang, nagabanda, op hetzelfde moment als het lichaam van de dode verbrand. De ziel van de slang vervoert de ziel van de overledene naar de hemel (afb. 4).

Priester-genezers

Anantaboga en Basuki worden op Bali veelvuldig afgebeeld in beeldende kunst, zoals op het schilderij van afb. 5 dat in ca. 1980 is gemaakt door I Ketut Liyer (circa 1920-2016) uit Pengosekan.

De film ‘Eat, Pray, Love’ maakte van I Ketut Liyer de beroemdste priester-genezers van Bali. Sinds hij als healer van schrijfster Elisabeth Gilbert een rol speelde in haar succesvolle boek (2006), werd zijn huis overspoeld door talloze toeristen die zich de toekomst wilden laten voorspellen. Als traditioneel genezer had hij altijd al Balinezen geholpen. Niet alleen met kruiden en wijwater, maar ook met magische tekeningen die hen als amulet beschermden. I Ketut Liyer maakte ook schilderijen waarin hij magische figuren op eigen wijze combineerde en van commentaar voorzag.

Op het schilderij van afb. 5 is de god Sanghyang Karana afgebeeld, een manifestatie van de oppergod Shiva. Door zijn magische krachten

veroorzaakt hij een heldere hemel, zodat een belangrijk ritueel niet door regen zal worden verstoord. Sanghyang Karana zit op de kosmische schildpad die samen met de twee kosmische slangen, Anantaboga en Basuki, het fundament vormen van het heelal. Boven de mediterende god is de magisch krachtige lettergreep ‘OM’ te zien. De figuren aan weerszijden van Sanghyang Karana noemde Liyer ‘Sanghyang Tukup Jiwa’, bedekkers van de zielen. Volgens Liyer kunnen deze figuren kwaad afweren. Een witte doek waarop deze figuren zijn geschilderd, vormen een beschermend amulet.

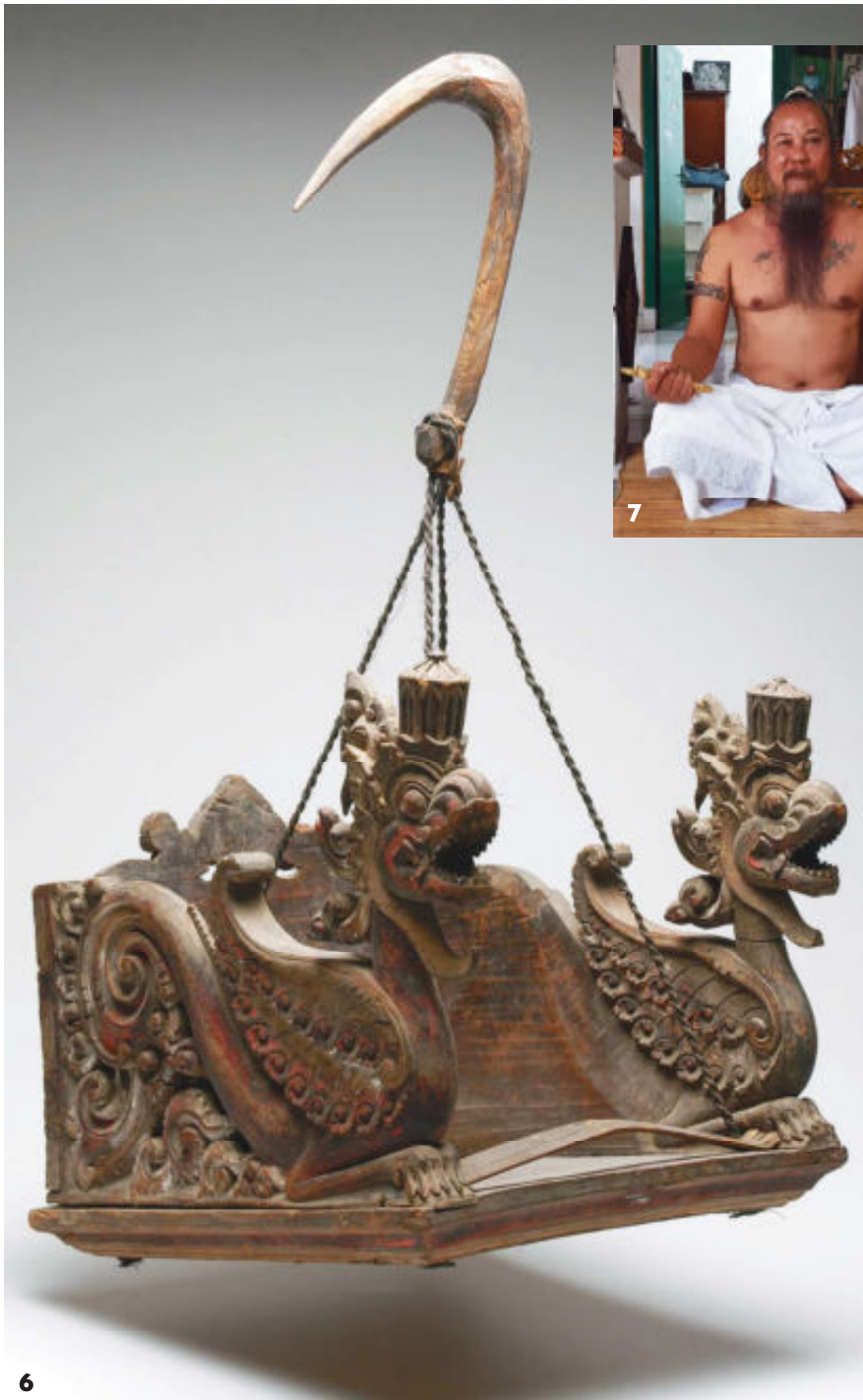
4. Nagabanda, die tijdens de crematie de ziel van de overledene naar de hemel voert.

Foto David Stuart-Fox

5. Op dit schilderij van I Ketut Liyer is de god Sanghyang Karana afgebeeld. Schilderij, ca. 1980, inkt op canvas.

Coll.nr 7133-1, foto Irene de Groot

6

6. Houten godenzetel voor Sanghyang Kumara, beschermer van jonge kinderen, ca. 1850-1900, hout.

Coll.nr. TM-1330-192, foto Irene de Groot

7

7. Priester-genezers Ida Dalem Parama Diksita.

Foto Francine Brinkgreve

8

8. Meditatiestaf van Ida Dalem Parama Diksita, ca. 2000, koper, goudverf.

Coll.nr 7152-1, foto Irene de Groot

Godenzetel

Balinezen geloven in reïncarnatie. Als na de dood de juiste rituelen worden uitgevoerd, keert de ziel terug op aarde als nieuw lid van de eigen familie. Bij elk nieuw levensstadium wordt de ziel door middel van rituelen begeleid. Ouders zijn verantwoordelijk voor de rituelen die met de geboorte, inwijding in de volwassenheid en het huwelijk van hun kinderen gepaard gaan. De kinderen zorgen na de dood van hun ouders voor de begeleiding van hun zielen. Bij hun wedergeboorte is de cirkel gesloten en de kringloop van het leven voltooid. Vanaf de geboorte wordt

een baby beschermd door de kleinste god, Sanghyang Kumara, de zoon van Shiva. Hij krijgt offers op een hangend altaar boven het bedje van de baby (afb. 6). De beide gevleugelde gekroonde slangen, waarschijnlijk Anantaboga en Basuki, die op dit altaar zijn afgebeeld, symboliseren nieuw leven en vruchtbaarheid en helpen de baby door de eerste fase van het leven.

Meditatiestaf

Priester-genezers Ida Dalem Parama Diksita (afb. 7), die wij hebben geïnterviewd voor de tentoonstelling, liet de meditatiestaf van afb. 8 naar eigen ontwerp maken en in-

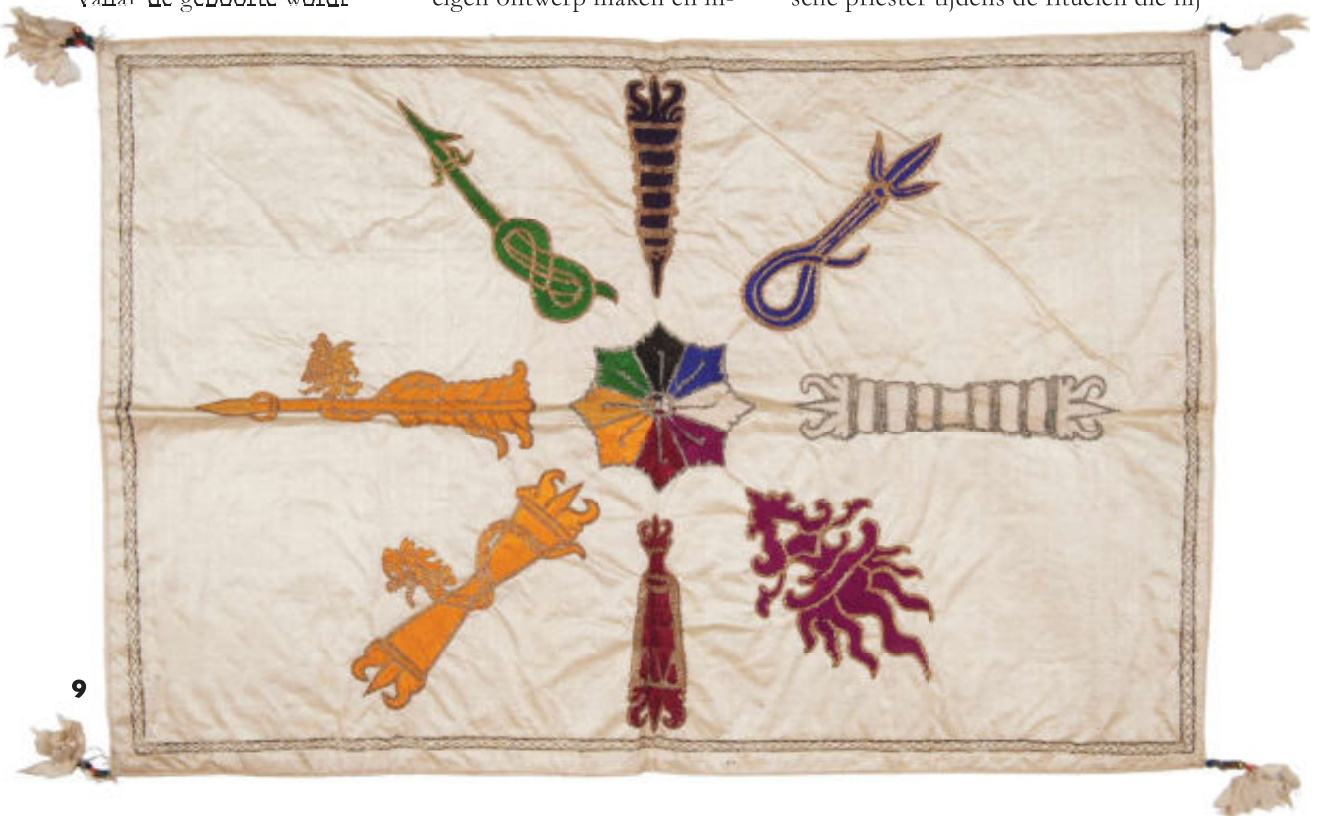
wijden om ermee te mediteren. Door de staf in zijn hand te houden kon hij zich beter concentreren.

Naga kembar betekent dubbele mythische slang. In plaats van rond de schildpad gekronkeld, kronkelen de staarten van Anantaboga en Basuki zich op deze meditatiestaf in elkaar.

Kleed met macrokosmos

Behalve als kosmische slang komt de naga in Bali ook voor in een andere gedaante, namelijk als wapen van de goden, de slangenpijl of Naga Pasa.

In de horizontale indeling van de macrokosmos worden de acht windrichtingen en het centrum beschermd door negen goden. Elke god heeft een eigen attribuut dat ook kan dienen als wapen. Op het kleed van afb. 9 dat een Buddhistische priester tijdens de rituelen die hij

9. Kleed voorstellende de macrokosmos met in elke windrichting en in het midden de attributen van de beschermende negen goden, ca. 1900-1930, borduurgaren, gouddraad.

Coll.nr. RV-2524-3, foto Irene de Groot

uitvoert op zijn schoot houdt, zijn de negen wapens geborduurd in de specifieke kleuren die horen bij de verschillende goden. In het westen zetelt de god Mahadewa, zijn attribuut is de gele slangenpijl.

Schildering met Naga Pasa

Op de klassieke schildering van afb. 11, door een anonieme schilder gemaakt vermoedelijk in Kamasan, heeft de slangenpijl de gedaante van de slang zelf aangenomen.

In het beroemde hindoeïstische Ramayana epos helpt de witte generaal van het apenleger, Hanuman, prins Rama om zijn vrouw Sita terug te krijgen. Zij is ontvoerd door Rawana, de demonenkoning van Alengka. Als Hanuman Sita opzoekt in het paleis waar zij gevangen wordt gehouden, wordt hij aangevallen door de zoon van Rawana, prins Indrajit, rechtsboven op het schilderij. Indrajit schiet de slangenpijl Naga Pasa af op Hanuman, die door deze slang wordt vastgebonden. Ook blaast Naga Pasa vuur over Hanuman heen. Toch kan Hanuman hierna door de lucht terugkeren naar Rama, waarbij hij intussen het paleis van Rawana in brand steekt.

Tempelvlag

De mythische slang die is geborduurd op deze umbul-umbul, een lange smalle tempelvlag aan een bamboestok, die wordt gebruikt om tijdens rituelen en feesten de ingang en binnenplaats van tempels te versieren (afb.10 en 12) verwijst eveneens naar een slangenpijl.

Het verhaal gaat dat Arjuna (een van de helden uit het

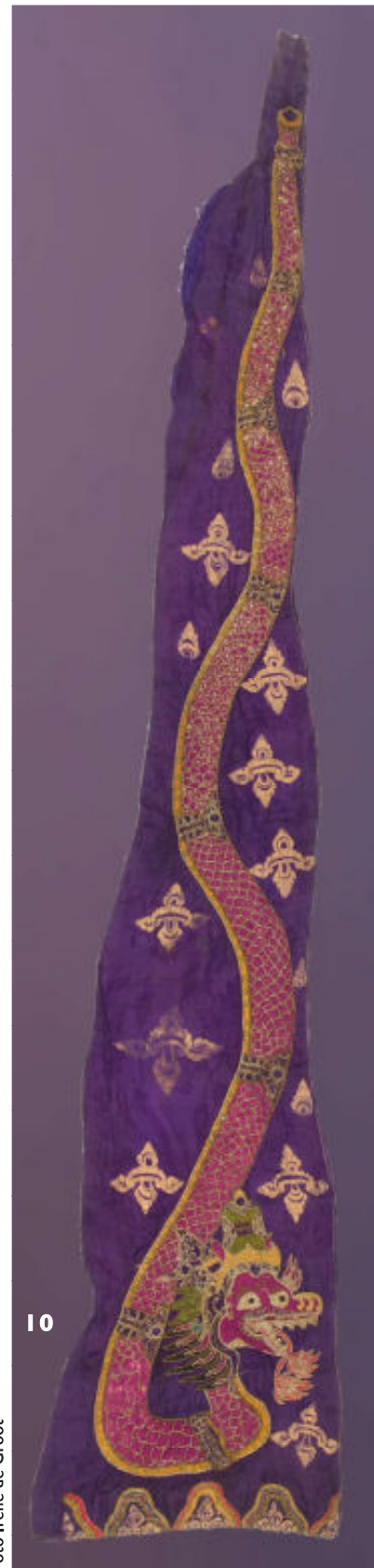
Mahabharata verhaal), Hanuman en Krishna (een incarnatie van god Vishnu) elkaar ontmoeten bij de brug naar Alengka, die volgens het Ramayana epos was geconstrueerd door Hanuman. Arjuna denkt dat hij een sterkere brug kan maken en hij werpt zijn slangenpijl. Deze verandert in een hele sterke brug. Maar Hanuman springt erop en de brug breekt. Uiteindelijk verandert Krishna de brug in een umbul-umbul waarop een naga is afgebeeld, om mensen te leren dat zij niet zo arrogant moeten zijn als Arjuna.

De naga als walvis

Een bijzondere, ongekroonde zeeslang is geschilderd door I Ketut Lasia (afb. 20). Op dit schilderij, dat het Bijbelverhaal Jonas en de walvis uitbeeldt, wordt Yunus verzwolgen door een naga. De boot heeft de typisch Balinese vorm van een gajahmina, een waterdier dat rijdier is van Baruna, de god van de zee.

I Ketut Lasia (geboren in 1945 in Peliatan) bezocht alleen de lagere school. Als kind keek hij urenlang hoe de schilders in zijn dorp aan het werk waren. Hij was onder de indruk van de voorstellingen die zij op het doek tot uitdrukking brachten en hij wilde ook schilder worden. Toen hij 12 jaar was ging hij in de leer bij de schilder Wayan Turun, die veel vrienden had die Christen waren. Zij kwamen bij elkaar om over de Bijbel te spreken en Ketut Lasia luisterde toe. Hij verliet Wayan Turun toen hij 17 was en ging zelfstandig verder. Hij was nog steeds Hindu, maar bleef vragen houden op religieus gebied. Hij worstelde vooral met het verschil tussen het Hindu idee van Karma (de leer van oorzaak en gevolg) en de Christelijke vergeving van zonden. Hij ontmoette een Nederlandse predikant die bij hem een schilderij kocht. Ketut Lasia kreeg van hem een Indonesische Bijbel en bijbellessen. In 1968 liet hij zich dopen en hij besloot het Christendom te verkondigen door middel van zijn schilderijen. Hij las een Bijbelverhaal, en probeerde dit in zijn eigen Balinese beeldtaal uit te beelden. De hoofdpersonen werden Balinese mensen in een typisch Balinese mythische omgeving.

francine.brinkgreve@wereldculturen.nl

10

Foto Irene de Groot

11

Foto Irene de Groot

12

Foto Francine Brinkgreve

13

Foto Irene de Groot

10. Een umbul-umbul, tempelvlag, van zijde en geborduurd met gouddraad en lovertjes, voor 1939. Coll.nr. TM-1330-47

11. Schildering met de strijd tussen Hanuman en Naga Pasa, 1900-1950, katoen, natuurlijke verfstoffen. Coll.nr. RV-4225-89

12. Een umbul-umbule met slang op de binnenplaats van een tempel.

13. De Naga als walvis, in de Balinese versie van het verhaal van Jonas en de Walvis, 1969; tempera op canvas. Coll.nr. 7090-1

De tentoonstelling *Bali-Behind the scenes is, wanneer de coronamaatregelen het weer toelaten, te zien in het Tropenmuseum te Amsterdam tot 28 februari 2021.*